

MISÓCZKI LAJOS:

A vallás- és egyházügy a Rákóczi-szabadságharc idején

2009-ben hagyta el a sajtót Misóczki Lajos gyöngyösi nyugalmazott főiskolai tanár *Vallás- és egyházügy a Rákóczi-szabadságharc idején* című műve. A hét fejezetből álló munka első részében a szerző arról írt, hogy már a Rákóczi Ferenc által 1703 májusában kiadott brezáni kiáltvány a szabadságharc kezdetétől megfogalmazta minden vallás háborgatásának tilalmát. A nagy fejedelem a felkelést Isten nevében indította. A szabadságharc idején a nemzet fő céljai, a megoldásra váró társadalmi, gazdasági intézkedések mellett a vallásügy rendezése is szerepet kapott. A fejedelem 1703. november 10-én Tokajban adta közre első vallásügyi patensét, amelyben megtiltotta a katolikus templomok önkényes elfoglalását és a protestánsoknak való átadását. Az 1704. január 27-én közzétett miskolci vallásügyi rendeletben már társadalmi összefüggésekben mutatott rá a vallási háborgások kérdésére, amelynek értelmében védlevelet adott ki.

A munka második fejezetében a szerző arról szolt, hogy a felkelés megindítása után az egyes egyházak hogyan álltak Rákóczi mellé. A harmadik részben Misóczki azt vizsgálta, hogy a vallásügy hogyan jelentkezett a béketárgyalásokon. Először az 1704 márciusában Gyöngyösön tartott első tárgyalásokról beszélt, majd az év augusztusában folytatott második gyöngyösi és selmechányai tárgyalásokat elemezte. Sajnos ezek a tárgyalások eredménytelenül végződtek. A vallásügyet azonban a fejedelem folyamatosan felszinen tartotta.

Az ezzel kapcsolatos fejleményeket a szerző a könyv negyedik fejezetében fejtette ki. Először arról írt, hogy a vezér a két gyöngyösi tanácskozás között két vallásügyi rendelkezést adott ki. Az egyiket 1704. június 20-án bocsájtotta közre, amely a protestánsok szabad vallásgyakorlásáról rendelkezett. Az év augusztusában pedig újabb vallásügyi patenset tett közzé.

A vallásügy nagy szerepet kapott az 1705 szeptemberében és októberében Szécsényben tartott országgyűlésen is. A vallásügy már Rákóczi esküjében és szövetséglevelében szerepelt. A vallásügyben hozott döntésekben a fejedelem türelmet hirdetett. A szabadságharc vezére időtálló módon rendelkezett. Egyik XX. századi kutató az országgyűlés vallásügyi határozatait, mint a vallási türelmet és megbékélés szép példáját jellemezte. Rákóczi az országgyűlésen a vallásügyet úgy kezelte, hogy azt alárendelte a haza ügyének. Elmondhatjuk, hogy a szécsényi országgyűlésen teljes vallás szabadságot hirdettek meg. A vallásügy kérdése felmerült az 1705. és az 1706. év nagyszombati béketárgyalásokon is, ahol a békealku fő témái között feltűnt a vallás témája is.

Misóczki könyve ötödik részében a szabad vallásgyakorlat eredményeit foglalta össze. Rámutatott arra, hogy az addigi vallásügyi rendelkezések következtében megújult a protestáns gyülekezetek élete. A szerző munkája hatodik részében azt vizsgálta, hogy a szabadságharc tetőpontján 1707-ben hogyan alakult a vallásügy helyzete. Először a vallási türelmet katonai jellemzőit

vette szemügyre. Rámutatott arra, hogy a fejedelem a lakosság vallási életében következetesen érvényesítette a patensiben megfogalmazott, a vallási türelmet célzó rendelkezéseket. A fejedelem a vallásügy katonai kérdéseiben is példát mutatott. Ezt bizonyítja például, hogy a haditáborba mindvégig magával vitte térdeplő szőnyegét, valamint a kelyhet. Az 1705. december 7-én kelt „Az egyházi személyek regementekben való hozatásáról szóló parancsolat” című kinyilatkoztatása azt mutatja, hogy a hadseregben megkívánt és előírt vallásügyi politika a szabadságharc idején valósággá vált. Ezt követően a szerző arról írt, hogy az 1705-ös szécsényi országgyűlés után milyen egyházszerző munka folyt az országban. A könyv szerzője a konkrét eredményeket vallásonként foglalta össze.

A hatodik részben a vallásügy, az iskolaügy, a nemzeti művelődés kérdése kapott helyet. Rámutatott arra, hogy II. Rákóczi Ferenc az iskolaügyet is nemzeti ügyként kezelte: lényeges állami feladatnak tekintette az oktatás-nevelés ügyét. A különböző iskolatípusokban oktatási szabadságot biztosított. Szabályozta a felekezetek közötti egyenlő iskolaállítást jogát. Ezt követően felekezetként vizsgálta az iskolák tárgyi feltételeinek alakulását. Írt arról, hogy a szabadságharc idején visszaadták a reformátusoknak a sárospataki kollégiumot. Az alfejezet végén rámutatott arra, hogy a nemzeti művelődés ezernyire szállal kapcsolódott a vallásügyhez. Például a sárospataki kollégium igazgatója, Csécsi János a vallásérkölcsei neveléssel azonos szinten tárgyalta a nemzetnevelés ügyét is. A különböző vallásfelekezetek által fenntartott iskolák vonatkozásában a nemzeti művelődés ügyét reprezentáló irodalmi alkotások születtek.

A könyv utolsó, hetedik fejezetében a szerző arról szolt, hogy az állami irányításban hogyan tükröződött az állam és egyház érdekeinek érvényesítése. Leírta hogy a szabadságharc tetőpontját jelentő, 1707-es ónodi országgyűlésen Rákóczi az államirányítási, hadsereg-szervezési, gazdasági, pénzügyi kérdések mellett vallásügyi téren is intézkedett. Az országgyűlés határozataiból kitérnek a vallásügyi intézkedések végrehajtásának ellenőrzése. Rámutatott arra, hogy az egyházügy és az államügy az egyre lehetetlenebbé váló körülmények között is szervesen összekapcsolódik. Ezért nem véletlen, hogy Rákóczi emléke a szabadságharc leverése után is élt a népben, s azt vallásos tisztelettel ápolta.

A szerző a mindvégig színvonalas munkáját a témával kapcsolatos magyar és idegen nyelvű irodalom és újabb kutatási eredményei alapján írta meg. A könyv értékét növelik a közreadott fényképek. A munka a szerző által felhasznált irodalom felsorolásával zárul. Kiadásért dicséret illeti meg szponzorait, valamint a könyvet előállító nyomdát.

Az ismertetett művet értékei miatt nemcsak az egyháztörténészek, hanem a köztörténet írói, sőt a történelem szakos tanárok is haszonnal forgathatják.

(Gyöngyös 2009.)

Szecső Károly

GYÖRI JÁNOSNÉ:

Györi János élete és munkássága

Újabb kiadvánnyal bővült a Jászság gazdag helytörténeti irodalma. 2010 januárjában került sor Jászkisérén Györi Jánosné Györi János élete és munkássága című könyvének bemutatására. Az életrajzi írás létrejöttét egy szomorú esemény inspirálta. 2008. december 30-án eltávozott közülünk Györi János, Jászkisér és a Jászság kulturális életének meghatározó, karizmatikus személyisége.

A könyv borítóján megjelenő két települést – Nagyrédét a szülőfalut, és Jászkisért a lakóhelyet – képviselő templomok, valamint a több mint négyszáz oldal, már külső megjelenésében is jelzi azt a hosszú, tartalmas, ám rögzös utat, amit Györi János megtett. A szerző – Györi Jánosné – és Györi János neve együtt íródott be a jász emberek tudatába, hiszen ők nemcsak a magánéletben voltak igazi társak, hanem munkájukban is. Együtt hozták létre mindazt, ami a helyi kulturális élet területén nevükhöz kapcsolódik. Éppen ezért nehéz, és egyben nagy kihívás volt tárgyalagossnak maradni a könyv írása közben. A szerző rövid bevezetőjében előrebocsátja, hogy visszaemlékezése összeállítását a teljesség igénye nélkül készítette el. A könyvben megjelenő dokumentumokon kívül több száz fénykép, videóanyag, tanulmányok, levelezések, feljegyzések vannak birtokában, amik még feldolgozásra várnak.

A kötet első nagyobb egységében végigkövethetjük azt a hosszú utat, ami a szülőfalutól a Jászságig vezetett. Györi János gyermekkoráról, tanulmányairól olvasva, már a könyv elején megfogalmazódik bennünk, hogy következetességét, kemény, tudatos – önmagával és környezetével szemben maximalizmusra törekvő – egyéniségét a szülők örökségeként kapta. Egészen kicsi gyermekként kitűnt tudásával kortársai közül. A később kiteljesedő, széleskörű műveltségét olyan nagy múltú, magas színvonalú oktatási intézményekben alapozta meg, mint az egeri Ciszterci Rend Szent Bernát Gimnáziuma, a Hittudományi Főiskola, a debreceni főiskola. Ezekben az iskolákban sajátította el német, latin tudását, valamint a retorikai ismereteket, amiket nagyszerűen kamatoztatott későbbi nevelő, oktató, helytörténeti tevékenysége során. Nyomon követhetjük magánéletének alakulását, feleségével történő megismerkedését, a házasság utáni küzdelmes nagyrédei és domoszlói éveket, Jászkisérre kerülésükkor a beilleszkedési nehézségeket. Sok irányú, lelkes munkájával csakhamar bebizonyította, hogy méltó a helybeliek megbecsülésére, befogadására. Tanári munkáján túl bekapcsolódott a község sport- és politikai életébe, 1960-tól a művelődési ház vezetője lett. A folyton benne munkálkodó tudásszomj, valamint a nagy tanárelőd Csete Balázs biztató szavainak hatására egyre inkább erősödött benne a történelem és néprajzi iránti érdeklődés. Felismerte, hogy csak úgy értheti meg igazán a jászok, a jászkiséri emberek életét, gondolkodását, ha behatóan tanulmányozza történelmüket. Egerben elvégezte a történelem szakot, ezt követően pedig az ELTE történelem-népművelés szakát. Lázasan kutatott a levéltárban, és lenyűgözte Jászkisér történetének sokszínűsége. Figyelmét egyre inkább a honismeret felé fordította. 1970-ben tíz jászkiséri emberrel megalakította a helytörténeti szakkört, mely később Csete Balázs nevét vette fel. Itt kapcsolódott össze munkájuk feleségével, aki szintén diplomát szerzett történelem-néprajz szakon, és 1963-tól a művelődési ház igazgatója

lett. Györi János különösen jó érzékkel választotta ki azokat a parasztembereket, akik irányításával leírták régi emlékeiket, s ezáltal óriási néprajzi hagyatékot ajándékoztak az utóknak. Ezekkel a szép pályamunkákkal számos megyei és országos díjat nyert a szakkör. A házaspár kitartó munkája révén 1981-ben egy felújított parasztházban megnyílt a *Csete Balázs Helytörténeti Gyűjtemény*, és 1984-ben az új, Makovecz Imre által tervezett művelődési ház. Ettől kezdve a helytörténeti gyűjtemény és a művelődési ház egymástól elválaszthatatlan egységet alkottak: irodalmi esteknek, képzőművészeti kiállításoknak, játszóházi foglalkozásoknak adtak helyet.

A könyv első nagy egységében számos fotó dokumentálja a házaspár családi életét és közösségi tevékenységét. A tudományos munkák listájából kiderül, hogy Györi Jánost minden érdekeltte, ami a múlttal kapcsolatos, és széles körű műveltségének köszönhetően minden témát szakszerűen, tudományos igényességgel dolgozott fel. A szerző egyfajta válogatást ad Györi János különböző szakkönyvekben, helyi újságokban, honismereti lapokban megjelent írásaiból. Külön részt szentel e munkákért kapott kitüntetések, oklevelek bemutatásának. Az egykor oly gazdag honismereti programokat igazoló meghívókból is kapunk izelítőt. A szerző fontosnak tartotta a szakkör pályamunkáiról szóló néhány szakmai vélemény megjelenítését is, melyek mind a jól felkészültséget, a tartalmas munkát igazolják.

Györi János 80. születésnapján köszöntőinek névsora, a köszöntők hangvétele arról tanúskodnak, milyen nagyszerű emberi és szakmai kapcsolatokat tudott kialakítani. A köszöntők közül talán Halász Péter fogalmazta meg legplasztikusabban János bácsi nagyságát. Ő igazi honismereti személyiség volt, aki: „Mindig többet vállalt, mint amit elvártak tőle, munkáját hittel, becsülettel, tiszta erkölccsel végezte, az alkotás vágya hajtotta. Munkája során több helyre hívták, de hű maradt Jászkisérhez, megmaradt a nemzet napszámosának”.

Ezekkel a gondolatokkal ajánlom elsősorban az őt személyesen ismerők figyelmébe e tartalmas életrajzi könyvet. De útmutatóul szolgálhat bárki számára bizonytalansággal teli világunkban, amikor úgy érezzük, hogy szelmalomharcot vivünk, s már-már álmaink feladására kényyszerülünk.

Kökai Magdolna

JUHÁSZ KATALIN (szerk):

Tiszta sorok

Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról

A „Tiszta sorok”, mely a Documentatio Ethnographica sorozat 25. kötete, több szempontból is egyedülálló és figyelemreméltó gyűjtemény. (Elhatároztam, hogy szándékosan kerülöm – az egyébként minden szempontból ideillő – de az utóbbi időben már-már közhellyé fakított „hiánypótló” kifejezést.) A 2006-ban létrehozott „Meg is mosakodjál!” címet viselő kiállítás, jó alapot kínált a 2007. tavaszán, Budapesten megrendezett azonos elnevezésű konferenciának, mely során néprajzkutatók, szociológusok, történészek ismertették tanulmányaikat, foglalták össze eddigi eredményeiket. A könyv e tanácskozás összegzésének tekinthető, hiszen az elhangzott előadások írott változatát tartalmazza – egy kivétellel. A 21 munka, különböző szempontból

vizsgálja a tisztálkodás, a tisztaság kérdéskörét. A szerkesztő, Juhász Katalin – aki a művelődéstörténetnek ezzel a kevésbé népszerű területével foglalkozik – ismert és elismert szakértő, hosszú évek óta a tisztálkodási, szépségápolási szokások feltérképezésén, kutatásán dolgozik, rendszeresen publikál.

A tisztálkodás, tisztaság fogalomköre egydős az emberiséggel, bár jelentősége a történelem folyamán sokat változott, vallási, társadalmi szabályok nagymértékben befolyásolták.

Az indiai Mohendzso Daro ötezer éves romjai között a régészek folyó vízzel és csatornarendszerrel ellátott fürdőszobákat tártak fel. Az ókorban is fontos volt az ápolat megjelenés, sőt orvosilag is nagy jelentőséget tulajdonítottak a tisztaságnak. Hippokratész, pl. az újszülöttek fürdetésének fontosságát hangsúlyozta. A görögök és rómaiak is építettek nyilvános fürdőket, melyek aztán a közélet és kikapcsolódás helyszínévé váltak. Különösen a rómaiak dicsekedhettek fejlett fürdőkultúrával. Az olajos masszázsokat, gőz- és kádfürdőket egyaránt használták és kedvelték. A padló- és falfűtésű medencékből az elhasznált vizet csatornahálózatokon keresztül vezették el. A szappant – amit elsőként a gallók, germánok készítettek – ekkor még nem ismerték, helyette bizonyos földfajtákat használtak.

A nomád magyarság fürdősátrakban tisztálkodott. Az e tárgykörből származó első hazai, írásos emlékünknél egy Pécsváradon, 1015-ben felt. adománylevél, mely szerint a bencések nyilvános fürdőt működtethettek. A korabeli szokásokról sajnos keveset tudunk. Míg a lakóházakról, berendezésről, használati tárgyakról, ruházatról viszonylag széles körűek az ismereteink, a tisztálkodási gyakorlatot illetően azonban, meglehetősen szűkszavúak a történelmi források. Az bizonyos, hogy a XII. századi kolostorokban már voltak fürdőhelyiségek, melyeket – lehetőség szerint – folyó felett építettek. A XIV–XV. században kutakat és agyagból vagy ólomból készített vízvezetékeket használtak. „A Várnegyedben 36 kút helyét ismerjük, ezek a pincékben voltak és némelyikben a mai napig található víz.”¹ Mátyás király például forrásvizet vezetett a palotájába, ami jóval tisztább és egészségesebb volt, mint a Duna vize, ami akkoriban nemcsak ivóvízként, hanem – többek között – mosó- és fürdővízként is szolgált. Kéziratokban, leltárakban, végrendeletekben számos említést találhatunk mosdótálakról, törölközőkről, sőt az első, a fogkefe elődjéről szóló utalás Zsigmond király számadáskönyvében olvasható. A középkor embere – persze nemcsak az a köznép külön-külön – fürdőkbe járt, nemcsak tisztálkodás céljából, hiszen a népbetegségnek számító közszevényt csak a meleg vízzel tudták gyógyítani. Mátyás király is szenvedett e kórtól, mely kialakulásáért a hideget (a fűtés még a palotában is komoly nehézséget okozott) és a húsalapú táplálkozást tették felelőssé. Később a járványok és az egyházi állásfoglalás következtében – mely szerint a fürdő nemcsak erkölcsstelen, hanem egészségtelen is – csökkent a népszerűsége. A XVII. században, Bethlen Miklós önéletrajzában a következőket írta: „Ritkán feredtem, kivált hideg vízben. Lábamot két héten, néha minden héten mosattam. Számat reggel, ebéd és vacsora után mindenkor és gyengén a szememet is hideg vízzel mosattam, kezemet is gyakran, de az orcámat, hacsak valami por, sár vagy valami gaz nem érte, sohasem mos-

tam, hanem a borbély hetenként, szakállomat elberetváltta. A fejemet talán huszonöt esztendeje van, hogy már nem mosták.”²

Persze nem szabad a fenti idézetből messzemenő következtetéseket levonni, hiszen ellenpéldát is találhatunk bőven. Esterházy Miklós minden reggel tisztálkodott és az ápolat, alkalomhoz illő megjelenést a családjától is megkövetelte. Fiát arra tanította, hogy „mindig ápolatához illő tisztaságban legyen”. A jobbágyok szokásairól csak nagyon kevés adat található, néhány feljegyzés tanúsága szerint kb. kéthetente váltottak ruhát, feltehetőleg a mosakodást sem vitték túlzásba, amiből következően gyakran tetvesek, bolhások is lehettek.

A jelentős, úgymond modern változások, melyek a higiénia és a testápolás fontosságát hangsúlyozták, és a tisztaságot az egészséggel, sőt a mindennapi élet kultúrájával is összekapcsolták, a XIX. században, a társadalom minden rétegét érintően következtek be. Bár a téma közüggé vált, jellegéből, intimitásából adódóan – a régebbi és mai szokásokról egyaránt – nehéz pontos adatok birtokába jutni.

Juhász Katalin 331 oldalas tanulmánygyűjteménye, puha kötésben, egyszerű – első ránézésre tankönyvszerű – kivitelben jelent meg. A címlapot, Ujváry Jenő a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára „Nagy-mosás” című fotójának felhasználásával tervezte. A kötet végén minden műről, angol nyelvű, rövid, tömör összefoglaló, és – az írásokhoz kapcsolódó, zömében a szerzők által készített képekből – melléklet található.

A szerkesztő előszavában, mely a dolgozatok néhány mondatos áttekintését is tartalmazza, hangsúlyozza, hogy az írások különbözőségeik ellenére több ponton is kapcsolódnak egymáshoz. A könyv elsősorban a területen dolgozóknak, amatőr néprajzi gyűjtőknek ajánlható, de a téma iránt érdeklődőknek is különleges és tanulságos olvasnivalót jelenthet. A tartalom szempontjából a leírtakat több nagyobb kérdéskörbe lehet csoportosítani, melyek közül a legnagyobb a hidrogeológiai viszonyokkal, egy-egy földrajzi terület, település vízhasználatával, és mosási szokásairól feltárásával foglalkozik. Szintén jelentősek a tisztálkodási, takarítási kultúrát és ezek változásait bemutató munkák. Az erkölcsei tisztaságról, a köztisztasági kérdésekről, hulladékkezelésről, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum e témára vonatkozó gyűjteményéről és végül, de nem utolsó sorban, a tisztaságról mint jelképről szóló részek külön-külön kategorizálhatóak. Természetesen, ezt a besorolást nem kell szigorúan venni, a fejezetek gyakran hasonlóságot mutatnak, átfedik, sőt kiegészítik egymást.

A kötet első két írása – *Verebély Kincső: Érték és mérték: Gondolatok a tisztaság értelmezéséről*, valamint *Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Néhány gondolat a tisztaság szimbolikájáról* – művelődéstudományi szempontok figyelembevételével készült – erősen szakmai jellegű. A tisztaság fogalmát, jelentését, szimbolikáját vizsgálja a különböző tudományágak, valamint más és más történelmi korok nézőpontjai szerint. A bevezető tanulmány kiemeli; ahhoz hogy a témáról hiteles képet kaphassunk, a mindennapi élet kultúráját adott időszakokra bontottan szükséges áttekinteni, mert a különböző korok hétköznapijainak vizsgálata elengedhetetlenül fontos, hogy megérthessük egy-egy jelenség vagy szokás

¹ E. Kovács Péter: Hétköznapi élet Mátyás király korában. Corvina Kiadó Bp. 2008. 120. oldal

² B. Gelencsér Katalin (szerk.) Művelődéstörténet II. Magyar Művelődési Intézet és a Mikszáth Kiadó Könyvsorozata. Bp. 1986. 432. oldal

kialakulásának okait. Kijelenti, hogy a higiéniai szabályok „*furcsaságai már nemcsak álmélkodásra készítettek, hanem a tisztaság korabeli értelmezése alapján rámutatnak a társadalmi megkülönböztetés, az értékrend finomabb szerkezeteire is.*”³ A munka foglalkozik a *tiszta, szenny, kosz, mocskok* szavak eredetével, keresi pontos jelentésüket. A tisztaság fogalmát több szempont szerint is körüljárja, nemcsak testi vonatkozásban, hanem lelki értelemben is. A tiszta/tisztátalan ellentétpárt a testre és a lélekre, illetve a társadalmi/emberi viszonyok szimbolikus értelmezésére is egyaránt alkalmasnak találja.

Különösen érdekes *Peterdi Vera*: „*arc, fül, nyak, váll, karok, hónalj...*” című munkája, amely az 1923–1933-as évekbe kalauzál el minket és egy középosztálybeli család, tisztálkodási és tisztántartási szokásait mutatja be. Értékét az adja, hogy egy családtag, Halászfű Éva írásos visszaemlékezéseire épül. Részletes alaprajzon tanulmányozhatjuk a Váci utcai, 210 négyzetméteres lakás beosztását, olvashatunk a berendezésről, használati tárgyairól. Külön fejezetekre tagolja írja le a testápolási és takarítási gyakorlatot, melyben szigorú szabályok voltak az irányadók. A szülők nagy gondot fordítottak a gyerekek iskoláztatására, illetve a helyes erkölcsi/lelki nevelésére is. A család élete merev forgatókönyv szerint zajlott, a tevékenységek rendjétől eltérni nem lehetett. Az adatközlő forrás pontossága is ezen alapul, hiszen a gyermekkorban mélyen beidegződött napirend a felnőttkorban sem merült feledésbe. A dokumentum nagymértékben segítséget nyújt ahhoz, hogy a Horthy-korabeli középosztály életéről részletekre kiterjedő, hiteles képet alkothassunk. A szerző megállapítása szerint: „*A tisztaság a 20. század első felére, a haladás, a rend, a tisztesség társadalmi modellje lett, és fogalma szorosán kötődött a felső társadalmi csoportokhoz.*”⁴

Lajos Veronika napjaink problémáját, az „összetett különidejűséget” dolgozza fel, „*Testek – tisztaság – modernitás – kulturális és társadalmi összefüggések*” című műve a Moldvában a bájé kapcsán” címet viselő dolgozatában. A csángó faluban élő asszony, külföldön dolgozó gyermekei rábeszélésére, nem csekély anyagi áldozat vállalásával építette meg élete első fürdőszobáját. A mai korak megfélemlően berendezett „bájé”-t, azonban egyáltalán nem használja, mert minden körülmények között ragaszkodik az eddigi tisztálkodási szokásaihoz. Ez a ketősség, a hagyomány és a modernitás szembenállása nemcsak itt, hanem több tanulmányban, más formában is tetten érhető. Így például Paréj Gabriella és Tóka Anita az udmurt muncsóról szóló dolgozataikban, melyekben egy finnugor népcsoport, az udmurtok tisztálkodási szokásait mutatják be. A fürdőházhoz a mosakodáson kívül több más, gondosan szabályozott – gyógyító, egészségmegőrző, rituális és gazdasági – funkció köthető. „A muncsóhoz számos tabu és tiltás kapcsolódik, az ott lakó szellem, a muncsomurt tiszteltben tartása végett.”⁵ Régen az ember életét a születéstől a halálig végigkísérték és meghatározták az itt végzett szertartások. Annak ellenére, hogy hagyományos szerepe egyre csökken, kultúrája ma is meghatározó a közösség életében. Az egymást követő generációk nem tudnak teljes mértékben elszakadni a szülőktől, nagyszülőktől látott régi

cselekvésmintáktól. Általánosságban elmondható, hogy a gyermekkor, a nevelés mikéntje nagymértékben behatárolja a felnőtt viselkedését. A folyamatosan ismétlődő tevékenységek egy életre rögződnek, és automatikussá válnak. (pl. Ugyanúgy takarítok, ahogyan otthon anyukámtól láttam, azaz, „felülről lefelé, belülről kifelé”.) Természetesen, megfigyelhető e téren változás – több a háztartási gép, vagy inkább tusfürdő használunk szappan helyett – de a fejlődés fokozatosan megy végbe. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a régi, jól hasznosítható, bevált dolgok, újjakkal kiegészítve élnek tovább.

A „Tiszta sorok” gyűjteménye a fentiekben kívül még számos fontos és jelentős kutatási anyagot tartalmaz. Komoly érdeklődésre tarthat számot elsősorban szakmai körökben, hiszen a néprajztudomány és a művelődéstörténet eddig kevésbé ismert területeire irányítja a figyelmet. A további munkához sok sikert és a Juhász Katalin által megfogalmazott célok elérését kívánom: „A szerzőkkel együtt bízom abban, hogy a Nemzeti Kulturális Alap Múzeumi Szakkollégiumának támogatásával kiadott tanulmánykötet is hozzájárul a konferencián a különböző területeken tevékenykedő szakemberek között már megvalósult gyümölcsöző párbeszéd folytatásához, és jó alapot nyújt egy nemzetközi konferencia előkészítéséhez.”⁶

M. Pázmány Kata

KÓKA ROZÁLIA: Napsugárkisasszonyok

Kóka Rozália, a neves énekes és mesemondó bizonyosan nem szorul semmiféle reklámozó bemutatásra, helyénvaló azonban életútjának, eddigi munkásságának a vezérmotívumát felidézni, s ez nem más, mint az értéktetés, az érték- és a hagyományörzés. Ez édesanyja révén a bácskai magyarsághoz, édesapja által a bukovinai székelyekhez kötődő művésznő előadójait, mese-műsorait, hangkaszettáit és könyveit olyan cél szolgálatába állította, amelyhez sokan vállrandító közönnnyel viszonyulnak, vagy a „modernitás”, a „progresszivitás” és az „urbánus kultúra” vélt felsőbbrendűségétől áthatva avitnak, meghaladottnak, érdektelennek gondolják. Tévédésük azonban nyilvánvaló: a népi kultúra értékeinek feltárása és megőrzése nélkül az egyetemes magyar kultúra lenne sokkal szegényebb, önképpünk válna pontatlannabb, töredékesebb, nem utolsósorban pedig lényegesen kevesebbet tudnánk a határokon kívülre, olykor perifériára és szorongatott léthelyzetbe került magyar közösségek őrzés- és gondolatvilágáról, szellemi életéről. Az elmúlt száz év megannyi történelmi vihara és viszontagsága, a fogyasztói társadalom „eszményeinek” bomlasztó, s végső soron kiüresedést, lélektelenséget „eredményező” hatása a fentebb említett értékeket súlyos veszélybe sodorta. Annál dicséretesebb tehát Kóka Rozália lankadatlan törekvése arra, hogy megőrizze, felmutassa őket. S hogy igyekezete nem hiábavaló, azt műveinek sikerén túl elismerések, kitüntetések imponáló sora is tanúsítja – többek között a Népművészet Mestere cím és a Magyar Örökség Díj, amit 2007-ben kapott meg.

Legújabb munkája olyan emberek sorsával ismerteti meg az olvasót, akik e megőrkítés nélkül továbbra is a

³ Juhász Katalin (szerk.) *Tiszta sorok – Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról* L'Harmattan Kiadó Bp. 2009.

⁴ L'Harmattan Kiadó Bp. 2009. 137. oldal

⁵ Ugyanott: 259. oldal

⁶ Juhász Katalin (szerk.) *Tiszta sorok – Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról* L'Harmattan Kiadó Bp. 2009. 8. oldal

historia névtelenjeinek sokmillióst tömegét szaporítanak. Kóka Rozália azonban eloszlatja az alakjukat övező felhomályt, a szó szoros és átvitt értelmében is bemutatja arcukat, elmondhatja velük történetüket, s újfent bebizonyítja, hogy az ún. egyszerű emberek életútja számos esetben sokkal fordulatosabb, izgalmasabb és tanulságosabb lehet, mint azoké, akik különböző okokból – és sokszor érdemtelenül – hírességekké váltak. Kóka Rozália új könyvének szereplői két okból érdemelnek megkülönböztetett figyelmet: sajátos kalandregénnyé kerekedett és példázattá nőtt élettörténetük, s a hányattatások, viszontagságok közepette tanúsított tisztességes és bátor magatartásuk, önmagukhoz, szeretteikhez, nemzetükhöz, hitükhöz való hűségük okán. Olyan nők hányattott sorsa bontakozik ki a kötet lapjain, akik a maga legkomorabb valóságában szembesültek a huszadik század történelmével. Megélték mindent, ami a pusztulás veszélyével fenyegetett, „jobb” esetben egzisztenciális hátrányhelyzetekbe s ma már alig elképzelhető megpróbáltatások elviselésére kényszerítette őket. Van közöttük olyan, aki kamaszlányként szembesült a Magyarország és Csehszlovákia közötti „lakosságcsere” lesújtó tényével, s azzal, milyen érzés hontalanná válni a szülőföldön; akadnak, akiket az 1956 forradalmat vérbe fojtó szovjet agresszió üzött el hazájukból s kényszerített arra, hogy olykor szerencsésebb, olykor megalázó és nyomasztó körülmények között idegen földön kezdjék újra az életüket; felbukkannak a hadiárva, a nemzetiségük vagy „osztályidegen” voltak miatt otthonukból előzött, kényszerlakhelyre telepített emberek, s lenyűgöző bukovinai székeley dialektusban előadott visszaemlékezések teszik drámaian átélhetővé a Hadikfalváról Magyarországra került lány sorsát, aki egy olyan Magyarországon próbál családjával együtt menedékre lenni, melyet a lakosság szenvedéseit az elviselhetetlenségig fokozó elenséges hadak özönlöttek el.

A kötet szereplőit a rokonok, a családtagok, az otthon és a szülőföld elvesztése, a pusztulás, az elnyomatás és az üldözétes megélése tömöríti sorsközösségbe – és még valami: az önmagukba és a szelekvő emberségbe vetett hit, a méltóság és a belső szabadság megőrzéséért vívott küzdelem, a megtörhetetlen akarat, melynek köszönhetően a száműzetésben s odahaza, a diktatúra nyomasztó viszonyai között is meg tudták teremteni az értelmes, mi több, a teljes élet lehetőségét. S olyasmis összekapcsolja őket, amit egyesek napjainkban már idejémtűntnek, fölőleslegesnek mondanak, az emberek óriási többsége azonban változatlanul megéli: a magyarsághoz való ragaszkodás, a haza iránti szeretet, amelyet az idegenben töltött évek és a sokszor kilométerek ezreiben mérhető távolság sem tudott meggyengíteni.

Mint a fentiekből kiderülhetett, Kóka Rozália könyve bővelkedik drámái történetekben, torokszorító mozzanatokban és a szó legregényesebb értelmében vett izgalmaiban, a megrendítő történetek mégis felemelően hatnak és a mindenkién ott rejtőző örök derűlátót erősítik, aki az *Ember tragédiája* Istenének intelmét megfogadva „küzd és bízva bíz”, s célhoz is ér.

Fontosnak tartom, hogy a könyv nem csupán „magyar sorsokat” tár elénk, hanem azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy mindaz, amit a magyarság megélt, a Kárpát-medence többi népét is sújtotta – nem utolsósorban a németeket és a szlovákokat.

Az élőbeszéd közvetlenségét és elevenségét megőrző, a nyíltságot a hitelességgel magas fokon ötvöző, beszédes fényképek sokaságával illusztrált történetek fü-

zére tiszteletre méltó és sikeres vállalkozás – az olvasók lennének szegényebbek, a múltunkról alkotott kép volna hiányosabb, ha a kötet nem jutna el hozzánk.

G. Kovács László

BALÁZS LÍVIA– LANCZENDORFER ZSUZSANNA:

Ósdi állatosdi

Állatokhoz fűződő népi mondókák, jóslások és csúfolók

Két lelkes, fiatal néprajzkutató: *Balázs Lívia* és *Lanczendorfer Zsuzsanna* – mindketten gyakorló pedagógusok és édesanyák – ezelőtt 12 évvel elhatározták, hogy közkinccs teszik, azokat az állatokhoz kapcsolódó népi hiedelmeket, szólásokat, mondókákat, állathang utánozókat, állathívogatókat és -bosszantókat, amelyeket több éven keresztül gyűjtögettek szűkebb hazájukban, a Rábaközben és a Sokoróalján. Sok szöveget maguk is gyermekkorukban, szüleiktől, nagyszüleiktől hallottak először, és úgy tartották természetesnek, hogy továbbadják azokat gyermekeiknek.

Az *Ósdi állatosdi* című könyvük először 1998-ban magánkiadásban, egyszerűbb külsővel jelent meg, mégis elfogyott, így most a második, bővített, igényes külsejű kiadást veheti kézbe az olvasó a Magyar Kultúra Kiadó Kft. jóvoltából.

Amikor könyvet ír (csúnya szóval: „csinál”) az ember, óhatatlanul is megkérdézi magától: miről akarok szólni, miért és kinek?

Nos, a szerzőpáros saját néprajzi gyűjtéséből válogatott. A Bagolytól a Verébíg 49 állattal kapcsolatos népi ismeretet akart továbbadni a gyermekeknek, kedves, színes, humoros képekkel meglevenitve a dalokat, mondókákat, történeteket. A képek a szintén fiatal *Kovács Richárd* rajztanár munkáját dicsérik.

Csak a szövegek előtt szereplő bájos és szemléletes piktogramok (képjelek), amelyek eligazítanak a szövegek funkciójáról, no meg a kísérő kották mutatják (ez *Bozay Beáta* munkája), hogy nem klasszikus gyermekkönyvet, hanem óvodapedagógusoknak és tanítóknak, mi több: gyermekeikre időt szánó szülőknek, nagyszülőknek készült ez a szép könyv. Jó ötletnek tartom, hogy a szerkesztők közzítették a mondókák ritmusát és egyszerű, szolmizációs jelekkel ellátott dallamukat. Így – akinek kedve van rá –, könnyen eldúdolhatja és megtaníthatja másoknak is azokat.

Ezek a ma már csak a szájhagyományban élő szövegek (az én gyerekkoromban meg mindennapi ismeretnek számítottak) képzeletbeli ablakot nyitnak a kertre, a mezőre, a körülöttünk levő természetes, – ám a mai, városi gyermekektől egyre idegenebb – élettel teli világra. Ugyanakkor egy kis bepillantást engednek a múltunkba is, hiszen olyan jelenségekre, dolgokra hívják föl a figyelmet, – például az állatok viselkedése és az időjárás kapcsolatára –, amelyre a rádió és televízió időjárás-jelentéseiből tájékozódó mai ember már nem gondol. Sem szemre, sem fülle, de ideje sincs arra, hogy figyeljen a környezetében élő állatok jelzéseire. Pedig – amint a könyv számos példáján látjuk –, az állatok beszélnek hozzánk, s a régiek megértették, mert jól ismerték őket. (Emlékszem: mi még azt mondogattuk Debrecenben: „Bóg a számár, eső lesz...”) Mondom ezt annak ellenére, hogy gyakran persze félre is értették ezeket a jelzéseket,

s elődeink téves magyarázataiból születtek meg a babonás hiedelmek. Pl. az, hogy a bagoly huhogás halottat jelez a háznál. Ezért is hívták a kuvikot halál-madárnak.

Kétségtelenül szép számmal akadnak a Rábaközben és a Sokoróalján olyan állatokkal kapcsolatos időjósó vagy hiedelemszövegek, dajkarímek és gyermekrigmusok, amelyek a magyar nyelvterület más részein is hasonló formában vagy tartalommal ismertek. De eddig még senkinek nem jutott eszébe, hogy ilyen szellemes csoportosításban adja a gyerekek kezébe azokat. Viszont ugyan ki tudja azt másutt, hogy miért csúfolják „golyások”-nak a gyirmótiakat, „ürgés”-nek a kunszigetieket és „csikó lábú”-nak az öttevényieket? Ezek a falucsúfolók olyan kitalált vagy valóban megtörtént komikus eseteken alapulnak, melyek felidézése igazán nem az ellenségeskedést gerjeszti, hanem a helyhez kötődést, az együvé tartozást, az otthonosság érzését erősíti.

E kedves és szellemes, szórakoztatva tanító gyűjtemény külön érdeme, hogy a játékdalok, rigmusok nyelvjárásban szólalnak meg. (Aki nem érti meg első olvasásra, hallásra, az megtalálja a kötet végi szójegyzékben a köznyelvtől eltérő tájnyelvi vagy régies kifejezéseket.) Meggyőződésem, hogy az anyanyelv és a tájnyelv minden nemzeti kultúra alapja. Hazaszeretetre nem lehet törvényerejű rendeletekkel nevelni, csak a közvetlen környezetünk, kultúránk szeretetével. Tehát az a gyermek, aki az előző nemzedékek életét csak elavult, kidobásra ítélt lommak érzi, szülei, nagyszülei hagyományában nem ismeri fel az értéket (másképp fogalmazok: aki játékokon és humorral teli anyanyelven keresztül nem nevelődik bele a helyi hagyományokba.) felnőttként nem lesz sem lokálpatrióta, sem pedig jó hazafi. Szépen

és mély bölcsességgel öntötte ezt az érzést versbe Radnóti Miklós:

*„Nekem szülőházam itt e lángoktól ölelt
kis ország, messze ringó gyermekkorom világa...*

...
*Itthon vagyok, s ha néha lábamhoz térdepel
egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom,
tudom, hogy merre mennek, kik mennek az úton...*

De nemcsak a gyökerek, a nyelv és kultúra ismerete, tudása, azaz az otthonosság érzésének megteremtése miatt van szükségük az efféle „ősdi” tudásra a mai, technika által kitágított világban élő gyerekeknek. Hanem azért is, mert nagy szükségük van az emberi szóra, a mesére és a humoros nyelvi játékokra. „Szomorú gyermekora nyomaít holtáig viseli, aki úgy nőtt föl, hogy nem volt része bennük. Annak nincs sürgősebb teendője, mint utólag megtanulni, beleélni magát” – írta Kodály Zoltán a magyar gyermekjátékok összefoglaló gyűjteményének bevezetőjében, rögtön hozzátéve azt is, hogy „nevelő nem lehet el e játékok beható ismerete nélkül... mert enélkül nem férkőzik a gyermek lelkéhez.”

Az itt olvasható – részben gyermeki, részben felnőtt – népi hagyomány régi ugyan, de nem feledésre méltó lom, hanem érték. Rése egy elmúlóban lévő falusi világnak, része szellemi, nyelvi örökségünknek. Gazdagabbak, többek leszünk általa – és egy kicsit otthonosabban érezzük magunkat ott, ahova születünk, ahol élünk.

Jó szívvel ajánlom tehát a gyermekekkel foglalkozó felnőttek figyelmébe ezt a nem is „Ősdi állatosdi”-t.

(Magyar Kultúra Kiadó, Győr 2010.)

Küllös Imola

Kőszeg főtere (Debreczeni-Droppán Béla felvétele)